

A KULTÚRA TAGOZÓDÁSA A TÁRSADALMI NYILVÁNOSSÁGBAN

THE STRUCTURE OF CULTURE IN SOCIAL PUBLICITY

Maróti Andor

a filozófiai tudományok kandidátusa, nyugalmazott c. egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
maroti.andor@freemail.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Az írás arra az ellentétre hívja fel a figyelmet, amely a kultúra szűk és tág felfogása között van. A különbség nemcsak terjedelmi, más történelmi viszonyok terméke is. Az életmódra és az emberi kapcsolatokra kiterjedő felfogás abban a közösségi életformában alakult ki, amelyben az együttélés kevésbé volt differenciált, és a kultúrát a hagyomány jelentette. A szellemi alkotásokra (és főleg a művészetekre) korlátozódó felfogás viszont a modern társadalom újító törekvéseit fejezi ki. Bár ellentétük feloldhatatlannak látszik, a cikk szerzője – szakirodalmi forrásokra hivatkozva – összekapcsolásuk lehetőségét a nyelv kommunikatív természetében jelöli meg, feltételezve a szellemi kultúra kommunikatív viszonyként történő értelmezését alkotók és befogadók között. Ehhez azonban a kultúra kutatásának is igazodnia kell: nem feledkezve meg a befogadás folyamatának vizsgálatáról.

ABSTRACT

The author directs attention on the difference between the narrow and wide concepts of culture. This difference is not one of range, these are products of historical relations, too. The concept extending on lifeway and human connections developed in a collective way of life where tradition was identical with culture. The concept limited to spiritual compositions (mainly on works of art) expresses ambitions on innovation in the modern society. Though this contrast seems irresolvable the author marks the possibility of their connection in communicative nature of language. At the same time he assumes the spiritual culture being in a communicative relation between creators and receptors. Research of culture also have to act on this, remembering at the same time the need for analysing the process of reception.

Kulcsszavak: a kultúra szűk és tág fogalma, a társadalom kultúrájának szerkezete, a kultúra mint szimbolikus rendszer, a kultúra mint kommunikációs viszony, a zárt és a nyílt gondolkodás hatása a művelődésre

Keywords: narrow and wide concept of culture, cultural structure of society, culture as a symbolic system, culture as a communicative relation, effect of closed and open thinking on culture

Egy társadalom életében a kultúra kétféle módon lehet jelen: az irodalomra és a művészetekre (esetleg még a tudományokra) szűkített formájában vagy az életmód egészére kiterjedő tágabb felfogásban. A megkülönböztetés jelentőségét az határozza meg, hogy más a szerkezeti tagolódás bennük. A szűk felfogásban élesen elválnak egymástól az alkotók és az alkotásaikat befogadók, ezért szükség van a köztük lévő távolság áthidalására; ezt a kultúrát közvetítő intézmények és szakemberek tehetik meg. A közvetítés azonban nem hat mindenkire, sokan igénybe sem veszik a kínált lehetőséget, mások igen, de eltérő mértékben és a kínálatból eltérő minőségben választva. A tágabb felfogásban nincs ilyen éles elhatárolódás, még ha a kultúra itt sem teljesen egységes a társadalom tagjai között. Itt a kultúra közösségi természetű, mind keletkezésében, mind pedig annak alkalmazásában. Nagyobb az egység a természethez közeli életmódot követő társadalmi alakulatokban, differenciáltabb a modern korban.

Fölvethető a kérdés: mi okozza ezt a szerkezeti különbséget a kultúra szűk és tág felfogásában? A válasz a kultúra terjedésének statikus és dinamikus változatában található meg. Az életmód kultúrája jobban kötődik a hagyományos formákhoz és minőségekhez, tehát lassan változik. A szellemi javakra szűkülő kultúra lényege viszont éppen ennek a hagyománynak a megváltoztatása, az újítás. Természetesen az alkotó sem szakíthat teljesen az előzményekkel, már csak azért sem, mert szüksége van művének befogadóira, hiszen ha a teljesítményeit senki sem veszi át, azok eredményei „holt értékek” maradnak, tartalmuk nem kerül át a köztudatba, nem befolyásolhatja azt. Ezért kénytelen valamelyest alkalmazkodni a remélhető befogadók igény szintjéhez és gondolkodásmódjához. Az alkalmazkodás az úgynevezett „tömegkultúrában” erős, annak kommersz jellege miatt. (Amikor a kultúra eladandó áruvá válik.) Az életmód kultúrájában nincs meg ez a kényszer. Az élet fenntartásához szolgáló közösségi minták átvétele magától értetődően indokolt, nemcsak a már bevált eljárások értéke, hanem a közösséghez igazodás biztonságát adó hatása miatt is. A differenciált modern társadalmak életmódjában vannak ugyan újítók, akik változtatnak a szokványos eljárásokon, de ez a különállás éppenséggel értéket akar kifejezni. Ezért lesznek olyan követők, akik felismerik, hogy az újítással egyéniségük különleges értéke mutatható ki. Ez „divatként” terjed a modern társadalomban. A korábbi „közösségi” társadalmakban az ilyen eltérés az általánosan elfogadott értékkel való szembefordulásnak számított, ezért elítélték, a változtatót büntették. Nemegyszer a közösség kizárta magából a szabályokat elvetőt. Ott a közösségi kötelék ereje az ember természeti meghatározottságának volt a következménye, ezért kényszert jelentett; ennek tanúsága, hogy a tevékenységet többnyire a gépiesen ismétlődő szokás jellemezte, követendő módja pedig utánzással volt elsajátítható.

Mínthogy a természeti környezetben élő zárt közösségekben az életmód kultúráját mindenki átvette, az nem is különült el önálló tevékenységformaként az élet gyakorlatában. A modern társadalmakban azonban igen, ezért problémává

válik a kultúra elsajátítása. Elsősorban azért, mert nincs közvetlen kapcsolata a gyakorlati élettel, másrészt pedig azért, mert ezt a kultúrát megérteni már csak tanulással lehet. Ebből következik, hogy a szűken értelmezett kultúra társadalmi terjesztése és elfogadtatása sokkal nehezebben oldható meg, mint az életmódot (és a magatartást) átfogó kultúráé. Amikor a természeti kötöttségekkel szembe forduló tudomány a felvilágosodás idején átvette a vezető szerepet a kultúrában, felismertté vált, hogy annak átvétele nem történhet automatikusan, a megértése és a gondolkodásba építése nélkülözhetetlenné teszi a közoktatást. S noha a felvilágosodás hívei optimistán hirdették a széles körű felvilágosítás, népművelés szükségességét, csakhamar bebizonyosodott, hogy ez nem érhet el könnyen eredményeket a többségében írástudatlan embereket átfogó társadalomban. Bessenyei György még kijelentette, hogy „egy ország boldogságának legfőbb eszköze a tudomány, és ez mentől közönségesebb, az ország is annál boldogabb”. A szaporodó írásbeliség meg is kezdte a szükséges tudnivalók terjesztését, kiderült azonban, hogy ez a kultúra a társadalomnak csak igen szűk körében terjedhet el. A felvilágosodás egyoldalú racionalizmusát azután a romantika próbálta hatásában javítani, de ezzel új ellentmondás bontakozott ki a kultúrában: az érzelmekre építő alkotások óhatatlanul a tudat alacsonyabb szintjét célozták meg, és ez a kultúra személyiségfejlesztő céljának tagadásához vezetett. A tömegigények kielégítésével a kultúra ketté is hasadt: elitkultúrára és tömegkultúrára. S hogy ez utóbbi vált végül is a kulturális élet központjává, azt a gazdasági haszon igénye, a kultúra kommercializálódása idézte elő, amit olykor már nem is kultúrának, hanem „szórakoztatóiparnak” neveztek.

Mit jelent ma ez a kettősség a gondolkodásban? A köznapi tudat megmarad a konkrétság szintjén, s ha él is olykor az általánosított fogalmakkal, az viszonylag érthető marad gyakori használata miatt. A művészeti és a tudományos közlés viszont mindig szimbolikus fogalmakban, jelképekben fejezi ki magát, ami azzal is eltér a közbeszéd fogalomkészletétől, hogy szükségessé teszi az átvevők aktív viszonyulását. Ezért azok nem egyszerűen tudomásul veszik, amit nekik mondanak, hanem értelmezik, megfejtik, tapasztalataikkal és következtetéseikkel kiegészítik a közleményt. Azaz részeseivé válnak az alkotásnak, még ha ennek eredménye nem is lesz újabb objektiváció. Az ilyen aktív, alkotó gondolkodás nélkül azonban a szellemi kultúra nem vehető át. S azok, akik tudatukban képtelenek erre, ki is maradnak a kulturálódásból, megelégszenek annak kommersz pótlékával, vagy az életmód mintáira szorítózkodó és a tapasztalatok konkrétságában megmaradó gondolkodással.

A két kultúrafogalom különbségét és ellentétét Márkus György kulturális közérzetünk és „a kultúrával szembeni tanácstalanságunk” zavarának mondta. A kultúra tágabb felfogása – amely az emberek „valamennyi biológiailag nem rögzült magatartását” és „az emberi tevékenység és eredményeik jelentéshordozó és jelentést továbbító aspektusát” fejezi ki – szerinte lehetővé teszi, hogy az

emberek „egyazon világban éljenek”, „tetteik egymás számára kölcsönösen érthetőek legyenek”. Ezzel szemben a kultúra szűkebb, „értékhangsúlyos” fogalma a közösségi egység felbomlását jelenti, amikor a hagyománnyal szemben az újító „autonóm, önértéket képviselő” alkotásokat tekinti a kultúra lényegének. Márkus véleménye, hogy ez a kétféle felfogás nem egyeztethető össze. Az ellentét valóban mély, a kultúra kutatása azonban nem mondhat le arról, hogy keresse köztük a szintézis lehetőségét.

Az ellentét kezdetének kialakulását keresve érdekelhet bennünket a kultúra funkciójának és struktúrájának történelmi változása. Mihail Bahtyin a tél múltán örvendező középkori karneválról említi meg, hogy az „nem osztja fel a résztvevőket előadókra és nézőkre”. Ugyanis, „a karnevált nem nézik, hanem élék, méghozzá mindenki”. Ezért „össznépi”. „Nem lehet kilépni belőle, amíg tart, csak a törvényei szerint lehet élni.” S minthogy ez az ünnep szoros kapcsolatban állt a természeti változásokkal, benne a változás, a megújulás, az újjászületés lehetősége tudatosul, ezért járt együtt a szabadság, az egyenlőség és a bőség utópisztikus átélésével. Ezzel szemben a hivatalos ünnepek „sohasem vezettek ki a fennálló világrendből, és nem hoztak létre semmilyen másik életet. Ellenkezőleg a fennálló rendet szentesítették és erősítették meg.” „A hivatalos ünnep... azt hangsúlyozta, hogy a fennálló világrend úgy, ahogy van, jelenlegi hierarchiájával, érvényes vallási, politikai és erkölcsi értékeivel, normáival, tilalmaival együtt stabil, változtathatatlan és örökkévaló.” Az ilyen hivatalos ünnepeken mindenki címeivel és rangjaival vett részt, a társadalmi különbségeknek megfelelően. S ezeknek a szertartásos külsőségeihez mindig komolyság társult, ellentétben a népi ünnepek felszabadult vidámságával.

A középkori karnevál példája jól érzékeltette, hogy a nép számára idegen volt az olyan ünnep, amelyben csak néző lehetett. Számára az alkalom magától értetődően általános részvételi lehetőség volt, ugyanúgy, ahogy azt az életmódjához kapcsolódó közösségi mintáknál megszokta. Élet és kultúra szoros kapcsolata itt válasz volt az élet problémáira és azokra a lehetőségekre, amelyek megoldást ígértek. Ezért fejezték ki az emberek vágyait a természet megújulásához hasonlóan, ideiglenesen felszabadítva őket korlátaik alól. A részvétel általánossága azonban nemcsak a természet megújulásához kapcsolódó ünnepeken volt ekkor jellemző. Johan Huizinga írta: Régebben a nép maga énekelt, táncolt, játszott, és ez közösségi alkalom volt számára. A modern kultúrában azonban „az emberek énekelhetnek, táncolhatnak, játszatnak maguknak”, és ezzel „szaporodik a passzív elem a művészetben”. Az összehasonlítás jól érzékelteti a változás lényegét: a modern társadalomban megszűnik az önellátás a kultúrában, és azt azokra bízzák, akiknek feladatuk a kulturális nyilvánosság szolgálata, ezzel azonban mentesítik az emberek többségét ettől az aktivitástól.

Az életmódhoz kapcsolódó kultúra még annak a kornak a vetülete, amelyben az emberi együttélés módja a meghatározó. Az irodalomra és a művészetekre

szűkülő felfogás az egyének alkotásaival az emberi élet megítélésében a közösségről az individualitásra teszi át a hangsúlyt, s az utóbbiban arra, ami az egyéni tettekkel megújítja azt. Ebben azonban más különbség is található: a korábbi idő a tevékenységet, a későbbi annak tárgyiasult eredményeit tekinti lényegesnek. Ez nyilván összefügg a gazdasági élet átalakulásával, a termékek áruvá válásával. Erről érdekes párhuzamot mutat ki Jürgen Habermas a kultúra és a társadalmi nyilvánosság kapcsolatának megváltozásában.

„Németországban a 18. század végéig kialakult egy kicsiny, de kritikusan vitatkozó nyilvánosság. Mindenekelőtt városi polgárokból és más polgári elemekből létrejött a tudósok köztársaságán túlnyúló, általános olvasóközönség, amely immár nemcsak néhány standard művet olvas el újra meg újra intenzíven, hanem olvasási szokásaiban az állandó új megjelenésekhez igazodik, ezzel pedig mintegy a magánszféra közepéből kiindulva megteremtődik a nyilvános kommunikáció viszonylag sűrű hálója. Az olvasók ugrásszerűen megnövekedett számának megfelelően jelentősen bővül a könyvek, folyóiratok és újságok termelése, megszorodnak az írók, kiadók és könyvkereskedések, s főként az olvasótársaságok kölcsönkönyvtárakat és olvasóhelyiségeket állítanak föl egy új olvasási kultúra csomópontjaiként. Időközben elismerést nyert a kései német felvilágosodásban létrejött egyesületi élet fontossága is.” Habermas azonban jelzi, hogy néhány évtizeddel később felbomlanak a különböző társaságok, klubok, egyesületek, s „az egyesek társas vitája átengedi helyét a többé-kevésbé kötetlen csoporttevékenységnek”, majd ennek következményeként megtörténik az átmenet „a kultúrán elmélkedő közönségtől a kultúrát fogyasztó közönségig”. A művelődés magánügy lesz, és ezzel együtt gyengül a rendszeres művelődés igénye is. „Formálisan úgynevezett beszélgetéseket szerveznek, és rögtön be is sorolják a felnőttoktatás alkotórészeként. Felekezeti akadémiák, politikai fórumok, irodalmi szervezetek élnek a kommentárt igénylő és megvitatható kultúra megbeszéléséből.” A vitán azonban felkért szakértők vesznek részt, az őket hallgató közönség pedig belépődíj ellenében vehet részt ezeken a rendezvényeken. Az így szervezett pódiumvita „még ott is áruformát ölt, ahol a gyűléseken mindenki részt tud venni”. A kis közösségekben lezajló beszélgetések átalakulása beépül abba a gyakorlatba, amelyben „a színházért, a hangversenyért és a múzeumért fizetni kell”, s ahol a kultúra közvetítésében élesen határolódnak el egymástól alkotók és befogadók. Ez az elkülönülés később még erősebb lesz a tömegközlő eszközök megjelenésével. S noha a látszat az, hogy megoldódik a kultúra tömeges elterjesztése, valójában az emberek mindig csak azt vehetik át, amit nekik kínálnak. Arról pedig egyáltalán nincs itt szó, hogy az átvétel tényleges eredménnyel jár-e; a befogadók értik-e, feldolgozzák-e, továbbgondolják-e magukban, amit hallottak, láttak, és az milyen eredményt váltott ki személyük alakulásában. Egy rádiós, televíziós adás úgy is elhangozhat, hogy azt senki sem hallja, látja. Csupán ezért lényeges a látogatottság mennyisége.

Ebben a vonatkozásban érdemes figyelembe venni Georg Simmel megállapításait a kultúra tragédiájáról. Az egy évszázaddal ezelőtt megfogalmazott aggodalmi szerint a szellemi kultúrában mindig megjelenik valami magasabb rendű, tökéletesebb, ami meghaladja az egyén tapasztalatait. Ez részben az alkotók intelligenciájából, részben a valóság értékeiből és a dolgok jelentéséből származik, s az alkotás ezek szintézise lesz. E folyamat azonban a megformálással lezárul, megszünteti az alkotó erő mozgását, az eredményt rögzíti, és megmeregíti. Olyan ez, „mintha a lélek teremtő mozgása tulajdon termékeibe pusztulna bele”. E kikerülhetetlen ellentmondás következtében a kultúra tárgyiasult állapota idegen lesz a legtöbb ember számára. A problémát mélyíti, hogy a kultúra eredményeiben számtalan nemzedék tudása halmozódik fel, amihez képest az egyén tudása, műveltsége mindinkább elmarad. „A szakadék állandóan növekszik.” Amit sok ember úgy akar áthidalni, hogy meg sem próbál lépést tartani a kultúra fejlődésével, s lemond arról, hogy az eredményeit beépítse a gondolkodásába, azzal nyugtatva magát, hogy a kultúrában kifejezett szellemi tartalomnak nincs valóságos tartalma, azt csak az élettapasztalatok közvetlensége tárhatja fel. Ez az érvelés reálisabbnak tartja a személyes élményeket, mint a társadalmilag összesített tudást, s védekezik az olyan külső hatás ellen, ami „egyre kevesebb ponton érintkezik a szubjektív lélekkel, annak akaratával és érzéseivel”. A kultúrától való elidegenedés következménye így egy olyan gondolkodásmód lesz, amely elzárkózik attól, hogy az életét szélesebb történelmi-társadalmi összefüggés részeként fogja fel, és értse meg. Végső soron ez persze épp a személyi önállóságról való lemondáshoz vezet, mert az egyén – tájékozódási pontok hiányában – kényszeredetten azonosul az önállóság nélküli tömegember mentalitásával, gondolkodása „egyre pontatlanabb és közhelyszerűbb lesz”.

A Simmelnél fölvetett problémát Ernst Cassirer elemezte. A probléma gyökerét már Rousseau és Kant írásaiban is fölfedezte, és hangsúlyozta, hogy Simmel lényegében megoldhatatlannak tartotta az objektumokban megtestesülő kultúra és az egyének szubjektumának elválását. Az objektívált kultúra ugyanis dologivá válik, az emberek számára egyre inkább „átfoghatatlan és felfoghatatlan” lesz. Oka: „az objektív szellem céljai és útjai soha sem esnek egybe a személyes élettel”. A bennük kifejeződő összefüggések és tartalmak idegenek az egyén számára. A konkrét valóságban elmerülő egyén ezért le akar mondani a kultúrában alkalmazott szimbólumok használatáról, „a kép és a név” uralmáról.

Cassirer véleménye, hogy ezt az ellentmondást úgy lehet feloldani, ha a kultúrában nem a tárgyiasult művet tartjuk lényegesnek, hanem azt az alkotó folyamatot, amely létrehozta. Ezzel együtt azt is felismerjük, hogy az alkotó csak akkor képes nagy teljesítményre, ha „teljességgel átadja magát feladatának, és saját létéről megfeledkezik”. Nem azt fejezi ki, hanem a valóságot megújító irányultságot. Ehhez új „nyelvre”, új kifejezési formára van szüksége. Tudomásul kell venni, hogy a nyelv nem pusztán egy meglevő kultúra közvetítésére szolgál, hanem egy

új életérzés kifejezésére is. Az alkotás ebben az esetben a nyelv megváltoztatását (a szókincs, a grammatika és a stilisztika átformálását) jelentheti.

Cassirer hangsúlyozza azonban, hogy az alkotónak „egyrészt a fennállóhoz és megmaradóhoz kell kötődnie, másrészt állandóan a fennálló megváltoztatására törekednie”, mert csak így válhat műve a folytonosság részévé. E kettősség nélkül az újítás érthetetlen lenne. Az alkotás lényege tehát az a kettősség, mely a meglevőt és a megváltoztatását egymással kölcsönhatásban fogja fel. A megtartás és megújítás kapcsolatában esetenként másra kerülhet a hangsúly, ez azonban nem szüntetheti meg az alkotó elemek összefüggését, bár elismerhető, hogy közöttük az egyensúly „mindig labilis marad”. A közöttük kialakuló belső feszültségből és ellentétből azonban nem következik az, hogy „a kultúra drámája a kultúra tragédiájává válik”.

Figyelemre méltó, hogy Cassirer a kultúrát „szimbolikus kifejezési formák együttesének” tartja, amelyben a beszélt nyelv az alapvető, de a mítoszt, a vallást, a művészetet és a tudományt is a közlésforma jellemzi. S ha ezt elfogadhatónak tekintjük, akkor ebből az is következik, hogy a kultúra mint nyelvi közlés kommunikatív jellegű, tehát nemcsak közöl valamit, hanem annak átvételét ugyancsak lényegesnek tekinti. Abban az értelemben, hogy az alkotást befogadó a kapott üzenetre reflektál, viszonzásként válaszol. Ha áttekintjük a modern társadalmak szellemi kultúráját, azt vehetjük észre, hogy a kommunikációnak ezt a második ütemét meglehetősen felületesen fogja fel, a legtöbbször nem is törődik vele. Csak az átvétel érdekli, annak a tartalma és minősége nem. Megelégszik azzal, hogy a kultúra eredményei eljutnak különböző emberekhez, de hogy bennük mit váltanak ki ezek, arról semmit sem tud mondani. Nyilvánvaló, hogy az átvétel nagy differenciáltsága miatt ezt nem könnyű felmérni, de talán mégsem lehetetlen. Ha a polgári átalakulás kezdetén lehetséges volt „a kultúráról okoskodó közösségek” nyilvános eszmecsereje, akkor talán ez ma sem megvalósíthatatlan, bár kétségtelen, hogy az eltömegesedés és a túltechnizáltság korában a közvetlen emberi kommunikáció szükségszerűen elszűrül, lecsökken. Nem bizonyos azonban, hogy ez azt rejti magában, hogy az emberek nem is kíváncsiak arra, mások mit gondolnak, és nem bizonyos, hogy napjainkban nem valósítható meg az eltérő nézetek egyeztetése, szintézisbe foglalása. Csak olyan körülmények közt lehetetlen ez a kreativitás, ahol a bezárkózás, az egyetlen nézet erőszakos elfogadtatása járja át az emberi életet. Azt, hogy ez a gondolkodásmód eléggé elterjedt napjainkban, a viták alacsony színvonala bizonyítja. A véleménycserében részt vevők többsége makacsul megmarad saját „igazsága” hangoztatásánál, s nem hajlandó arra, hogy elgondolkodjék a más véleményekben rejlő „igazságokon”, és kezdeményezze az eltérő álláspontok összeegyeztetését. Ezzel azonban lemond arról is, hogy kifejlessze magában a kreatív (alkotó) gondolkodás képességét, amelynek a lényege éppenséggel a látszólag össze nem tartozó információk közti új egység kialakítása.

Tény, hogy ennek a gondolkodásmódnak a kifejlesztése nem nagyon jellemző nálunk sem az iskolai oktatásra, sem az iskolán kívüli közművelődésre. Mintha a kultúra közvetítői megelégednének azzal, hogy a kultúrát egyesek „csinálják”, mások pedig – jó esetben – „csodálják”. S ha az utóbbiak még erre sem képesek, akkor az legfeljebb sajnálatos, de nem változtatható meg. A belenyugvás gyakorlatilag azonos azzal, hogy a modern irodalom és művészet nem lehet általánosan elfogadott, annak nincs társadalmi funkciója. E tévedés fogyatékoságát Umberto Eco tárja fel a „nyitott műről” szóló fejtegetéseiben, amelyek szerint a modern művészetben „egy általánosan elismert törvények szerint rendezett világ helyére olyan világ lép, amely... többértelműsége alapszik”. Itt az alkotó mindig „befejezendő művet kínál a használónak”. Ennek alkotó elemei „nem esetleges elemek halmazai”, mert „egy mű nyitottsága és dinamikussága azt jelenti, hogy különböző integrációkban produktív kiegészítésekre ad lehetőséget, eleve irányt szab a strukturált energiák játékanak”. A mű értékét is az adja meg, hogy az alkotás üzenete „a lehetséges jelentések sokszorozódását” kínálja. Eco hangsúlyozza, hogy ez a nyitottság újszerű kapcsolatot jelent a művész és a közönsége között, ami azután megváltoztatja a művészet helyét a társadalomban.

Amit ebben a vonatkozásban Eco elméleti alapossággal bizonyított, azt évtizedekkel korábban mások is megfogalmazták. Benedek Marcell például kijelentette, hogy egy művet mindig ketten alkotnak. „Az irodalmi műbe csak akkor költözik élet, ha van, aki el tudja olvasni... Az olvasás művésze az, akiben a megformálás adományán kívül minden megvan, ami az író íróvá teszi.” A 20. század elején pedig Balázs Béla így írt: a műveltség „az alkotásoknak nem pusztán passzív tükrözése, hanem szintén produktív alkotás. Csakhogy ennek tárgya nem kívül fekszik valamely külső objektumban, tárgya maga az ember. Feladata: saját lelkünk, szellemünk képzése, csiszolása. A műveltség jelenti azt az érzékenységet, fogékonyságot, ízlést, amelyet a tudás előidézhet (mert nem mindig idézi elő, ezért igen sokan vannak sokat tudó műveletlenek). Jelenti az öntudatlanná vált tudást, ami magasabb fokon már testté válik, és már mozgásban, hangban, kifejezésben nyilvánul meg. Ha ez a processzus megtörtént... akár el is felejthetem magát az objektív tudást.” A műveltség ebben az esetben „annyi életet jelent, mintha új érzékszerveket nyitna, melyeken keresztül új világ nyílik meg. Minél műveltebb valaki, annál több formában, annál többször és annál többet él. És minden műveletlenség részleges halál.”

Balázs Béla itt tulajdonképp azt az ellentétet vázolta fel sajátos fogalmazásában, amit a pszichológia a „zárt” és a „nyílt” gondolkodás ellentétéként ismer. Ha tudjuk, hogy mi különbözteti meg ezeket, akkor az is nyilvánvalóvá válhat, hogy minden információ, amit a kultúrából kapunk, fejlesztheti vagy akadályozhatja valakinek a kiteljesedését. „A zárt személy jobban ragaszkodik azokhoz a nézetekhez, amelyekben igazán hisz... egyúttal erőteljesebben elutasít minden olyan nézetrendszert, amely a maga nézeteinek vélt igazát cáfolná.” Viszont „minél

nyíltabb a személy gondolati rendszere, annál inkább önmegvalósító erők vezetnek cselekedetében”. A zárt gondolkodásúak „biztonság” iránti igénye többnyire annak következménye, hogy „magányosnak, elszigeteltnek és támasztalannak érzik magukat a világban, amelybe belevetve élnek” (Rokeach–Restle, 1980). Tudatukat ezért „az egyértelmű fogalmakban és merev kategóriákban történő, idealizált gondolkodásra való hajlam, a szélsőséges konvencionizmus és a társadalmi normákhoz való merev ragaszkodás, a tekintély imádata... az előítéletes és sztereotip gondolkodásra való hajlandóság” jellemzi (Kruglanski, 2005). Ezzel ellentétben a nyílt gondolkodást vállalók nem félnek a változásokból eredő bizonytalanságtól, nem keresnek a fölmerülő problémákra egyértelműen adható választ, mert tudomásul veszik a valóság bonyolultságát, és tudják, hogy abban eligazodni csak folytonos vizsgálódással, az összefüggések keresésével és értelmezésével, és az elért eredmény gyakori korrekciójával lehet. Számukra a tudás sohasem lezárt, hanem állandóan kiegészülő folyamat, amelyben a tájékozódás egyúttal az önfejlesztés folyamata is.

Ha figyelembe vesszük, hogy a kultúra közvetítésével foglalkozók mennyire tekintik ma feladatuknak a kultúra eredményeinek terjesztésén túl a befogadói gondolkodás fejlesztését, akkor megállapítható, hogy ezt általában feladatkörükön kívülinek tekintik. Vagy az a meggyőződésük, hogy az értékek önmagukban fejlesztő hatásúak, ezért elegendő azzal törődni, hogy ezek minél több emberhez jussanak el. Ezt a meggyőződést azonban a gyakorlat kevésbé igazolja. Figyelmeztető lehetne, ha a művelődés kutatása vizsgálná a kultúra hatását, az elsajátítás folyamatát, és nemcsak a művek értékével foglalkozna. Az ilyen vizsgálódás azonban még adóssága tudományos életünknek.

IRODALOM

- Bahtyin, M. (1982): François *Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. (ford. Könczöl Cs.) Budapest: Európa Könyvkiadó
- Balázs B. (1917): A műveltségről. *Népművelés. Új Élet*, 1–2, 49–58.
- Benedek M. (1970): *Az olvasás művészete*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Bujdosó D. (szerk.) (1999): *Német kultúraelméleti tanulmányok*. 2. kötet. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Cassirer, E. (1923): *Philosophie der symbolischen Formen. Die Sprache*. Berlin: Cassirer
- Cassirer, E. (1942): *Zur Logik der Kulturwissenschaften*. Göteborg: Elanders
- Habermas, J. (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. (ford. Endreffy Z., Glavina Zs.) Budapest: Gondolat Kiadó–Századvég Kiadó
- Huizinga, J. (1938): *A holnap árnyékában. Korunk kulturális bajainak diagnózisa*. (ford. D. Garzuly M.) Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- Huszár T. – Somlai P. (szerk.) (1972): *A szociológia története 1917-ig*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Kruglanski, A. W. (2005): *A zárt gondolkodás pszichológiája*. (ford. Bíró B., Selymes O.) Budapest: Osiris Kiadó

- Márkus Gy. (1992): *Kultúra és modernitás*. Budapest: T-Twins Kiadó–Lukács Archívum
- Maróti A. (2017): A szintézis lehetősége az antropológiai és értékközpontú kultúra-fogalmak között. *Valóság*, 60, 3, 1–15. http://epa.oszk.hu/02900/02924/00051/pdf/EPA02924_valóság_2017_03.pdf
- Rokeach, M. – Restle, F. (1980): A nyílt és zárt gondolkodási rendszerek közötti alapvető különbségtevés. In: Csepeli Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. (ford. Forintos Gy.) Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Simmel, G. (2004): *A pénz filozófiája*. (ford. Berényi G.) Budapest: Osiris Kiadó